

edilerek kadınlar camisine çevrilmiştir. Halep'te Nüreddin Zengî'nin yaptırdığı minber getirilip yerine konulmuştur. 1217-1218 yıllarında Selâhaddin'in yeğeni Dimaşk Emîri el-Melikü'l-Muazzam tarafından kuzey cephedeki girişi revakı inşa ettirilmiştir. Creswell'in planında da görüldüğü gibi mescidin doğu duvarı buradaki depoların yıkılmasıyla girintili çıkıntılı bir şekil almışken 1938-1942 onarımında yıkılarak yerine düzgün bir duvar yapılmıştır. Günümüzde yaklaşık 80 x 55 m. boyutlarında düzgün bir dikdörtgen planı olan yapı mihraba dik yedi neflidir. Nefleri ayıran sivri kemerler akantus yapırağı başlıklara sahip sütunlara oturur. Kuzeye açılan sivri kemerlerde Haçlı seferleri sırasında bölgeye gelen gotik etkiler görülür. Mescid-i Aksâ'nın kuzeyinde yer alan şadırvan XIX. yüzyıla aittir. Mermer şadırvan 10 m. çapında daire planlı olup zemini dört basamak aşağıdadır. Altta ve üstte kaval silmelerle sınırlanan haznenin üzerindeki çeşme aynaları bezemesiz rozet şeklindedir. İçte yer alan küre biçimli fıskiye çanağı kırmızı renkli bir taş kaideye oturur. Üstü yakın zamanda demir parmaklıklarla donatılan şadırvanın yenilenmiş olan oturma yerleri arkalıklıdır.

Memlük ve Osmanlı dönemlerinde birçok defa tamir edilen Mescid-i Aksâ'nın Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yapılan onarımıyla ilgili kitâbesi XIX. yüzyılın sonlarında kaybolmuştur. Yapının 1114'te (1702-1703) Mahmud Efendi tarafından tamir edildiğini belgeleyen kitâbe ise caminin batısında yer alan İslâm Müzesi'nde (Câmiu'l-megâribe) saklanmaktadır. II. Mahmud'un 1233 (1817-18) tarihli onarımına ait dört kitâbeden ikisi günümüzde mevcuttur. II. Abdülhamid tarafından halıları ve kandilleri yenilenen yapıda İngiliz mandası döneminde 1922'den başlayarak gerçekleştirilen geniş kapsamlı onarım çalışmasını Mimar Kemâleddin Bey yönetmiştir. Harem dahilinde çeşitli zamanlarda yapılmış birçok kubbe, dört minare, beş sebîl, çok sayıda kuyu ve sarnıç bulunmaktadır. Mescid-i Aksâ'nın altında girişi taş duvarla örülmüş bir bölüm vardır (yakın yıllarda bu duvarın İsraili arkeologlarca açılması, yahudilerle Araplar arasında büyük olayların çıkmasına sebep olmuştur). Halk arasında Hz. Süleyman'ın at ahırları olarak bilinen bu bölüm hakkında daha çok XIX. yüzyılda buraya giren Batılı bazı müellifler tarafından yapılan Harem-i şerif çizimlerinde bilgi verilmiştir. Bu çizimlere göre

söz konusu bölüm, yan duvarlardan gelen ve ortada kalın tek bir sütun üzerindeki palmet süslemeli başlıkta birleşen kemerlere oturtulmuş dört basık kubbeli salonla onun sol köşesinden merdivenle çıkılan ve kuzeye doğru dizilmiş bir sıra kalın sütunla birbirinden ayrılan tonozlu iki koridordan oluşmaktadır (İbrâhim el-Fennî – Tâhir en-Nemerî, s. 618-622).

21 Ağustos 1969 tarihinde fanatik bir yahudi tarafından çıkarılan yangında kısmen tahribat gören mescidde Nüreddin Mahmud Zengî'nin yaptırdığı nefis ahşap minber de yanmıştır. Yangından kurtarılmış olan minberin birkaç tahtası İslâm Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Yapı sonraki yıllarda aslına uygun biçimde imar edilmişse de yahudilerle Araplar arasında halen süren çatışmalar sebebiyle zaman zaman yine saldırı ve tahriplere mâruz kalmaktadır. Mescid-i Aksâ diğer mescidlerde olduğu gibi medrese hizmeti de vermiştir. Kütüphanesi Selâhaddin-i Ey-yûbî'nin Kudüs'ü tekrar fethinin ardından daha da zenginleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 278; V, 150, 155, 156, 157, 160; Buhârî, "Fażlû's-salât fî mescidi Mekke ve'l-Medîne", 1, 6, "Enbiyâ", 10, 40; Müslim, "Mesâcid", 1, 2, "Hac", 511-513; İbn Mâce, "Mesâcid", 7, "İkâme", 198; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 2, 5 vd., 6, 12, 15, 16, 18; XXII, 70, 75; a.mlf., *Târîh*, Beyrut 1987, II, 450; Nevevî, *Tehzîb*, Beyrut 1416/1996, III, 327; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, I, 94 vd.; Minhâcî, *İlhâfû'l-ahşâş bi-feżâ'ilî'l-Mescidi'l-Akşâ* (nşr. Ahmed Ramazan Ahmed), Kahire 1982, bk. Fihrist; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Middlesex 1958, s. 10, 28, 43, 204-206, IV, 42; W. F. Stinespring, "Temple, Jerusalem", *IDB*, IV, 534 vd.; A. R. Millard, "Temple", *NBD*, s. 1243-1245; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 392; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1992, I, 264; M. M. Hasan Şurrâb, *Beytül-Makdis ve'l-Mescidü'l-Akşâ*, Beyrut-Dimaşk 1415/1994, s. 179 vd., 298 vd., 306 vd., 385 vd., 413-414, 462, 471, 472, 482, 483; Yıldırım Yavuz, "Mescid-i Aksa ve Mimar Kemalettin", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1995, III, 471 vd.; H. Stierlin, *Islam Early Architecture from Baghdad to Cordoba*, Köln 1996, I, 38-41; İbrâhim el-Fennî – Tâhir en-Nemerî, *el-Mescidü'l-Akşâ ve's-Şahretü'l-müşerrefe*, Amman 2001, s. 225 vd., 341 vd., 618-622; M. Baha Tanman – Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 2001, II, 522; F. Buhl, "Kudüs", *İA*, VI, 953, 955-962; O. Grabar, "al-Haram al-Şarif", *IE²* (İng.), III, 174; Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", *DİA*, I, 474, 475; Salim Ögüt, "Harem", *DİA*, XVI, 127; Ömer Faruk Harman, "Kudüs", a.e., XXVI, 323 vd.

NEBİ BOZKURT

MESCİD-i CİN

(مسجد الجن)

Cinlerin Hz. Peygamber'den Kur'an dinledikleri yere XVIII. yüzyılın başlarında yapılan cami.

Mekke'nin mezarlığı Cennetü'l-mualâ'nın yakınında ve Harem-i şerif'in yaklaşık 2 km. kuzeyinde bulunan şehre hâkim bir tepenin üzerinde yer alır; gece bekçilerinin bu tepede toplanarak nöbet değiştirmelerinin âdet olması sebebiyle (Ezrakî, II, 200-201; Fâkihî, IV, 20) "Mescidü'l-hares" adıyla da bilinir.

Hz. Peygamber değişik zaman ve mekânlarda cinlere vahiy tebliğ etmek için Kur'an okurdu. Bir gün Abdullah b. Mes-ûd'la birlikte Hacûn yakınlarında bir yere gittiklerinde toprağa bir çizgi çekerek ondan bunu aşmamasını istemiş ve çizginin ilerisinde cinlere Kur'an okumuştur (Ezrakî, II, 201); bundan dolayı buraya "mevziu'l-hat", daha sonra bu noktada yapılan mescide de Mescid-i Cin adı verilmiştir. Halen camiye, isimleri bir duvarına yazılmış olan yedi cinin Resûl-i Ekrem'e bu mevkide biat etmeleri sebebiyle "Mescid-i bey'a" da denilmektedir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 1123); ancak Akabe biatla-

Mescid-i Cin'in eski ve yeni hali

rının gerçekleştirildiği yerde de aynı adı taşıyan bir cami vardır.

Ezrakî ve Fâkihî'nin kayıtlarında III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında Mekke'de Hz. Peygamber'in cinlerle bulunduğu bir yerden bahsedilmekte, fakat burada herhangi bir yapının bulunup bulunmadığı belirtilmemektedir. X. (XVI.) yüzyılın ikinci yarısında Cennetü'l-muallâ yakınlarındaki Ferhadiye adı verilen yerin burası olduğu tahmin edilmekte (Nehrevâlî, s. 319) ve İbn Zahîre'den de Resûlullahın cinlerle bulunduğu mekânın meşhur olduğu ve yine üzerinde bir yapı bulunmadığı öğrenilmektedir (*el-Câmi'u'l-laîfî*, s. 291). Mekke halkı her yıl zilhiccenin bitmesine üç gün kala akşam namazı vakti Ferhadiye'de toplanıyor ve geceyi burada geçiriyordu (Ali et-Taberî, s. 73). 5 Zilhicce 1072'de (22 Temmuz 1662) burayı gören Faslı Ayyâşî de tepenin ağaçlık olduğunu ve üzerindeki düzlükte fakirlere yemek verildiğini kaydetmektedir (*er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*, II, 279).

Mescid-i Cin'in ilk yapımı 18 Muharrem 1112'de (5 Temmuz 1700) Mekke'ye gelen İbrâhim Ağa adlı mimar tarafından gerçekleştirilmiştir (Sincârî, V, 261-262). O dönemde iki geniş cadde arasında kalan Ferhadiye'de yer altına kubbesiz ve minaresiz olarak tesis edilen caminin kuzey ve güney tarafı sekiz, batı tarafı on altı ve doğu tarafı on bir adım uzunluğunda idi (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 1123). 2000 yılında tamamen yeniden yapılan Mescid-i Cin yer üstündedir ve minareli modern bir cami görünümüyle yakınındaki Cennetü'l-muallâ ile birlikte Mekke'de ziyaret edilen önemli mekânlardan biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Emsâl", 1; Ezrakî, *Aẖbâru Mekke* (Melhâs), II, 200-201; Fâkihî, *Aẖbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, IV, 20-26; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 473-474; İbn Zahîre, *el-Câmi'u'l-laîfî fâzli Mekke ve ehlihâ ve binâ'ti'l-Beyti's-şerif* (nşr. Ali Ömer), Port Said 1423/2003, s. 290-291; Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*, Kahire 1305, s. 319; Ali et-Taberî, *el-Erecü'l-miskî fi't-târîhi'l-Mekki ve terâcimi'l-mülûk ve'l-hulefâ* (nşr. Eşref Ahmed el-Cem-mâl), Mekke 1416/1996, s. 73; Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*, Rabat 1397/1977, II, 279; Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi aẖbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-harem* (nşr. Melik b. Hayyât), Mekke 1419/1998, V, 261-262; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 1123-1125; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 172; M. İlyas Abdülğanî, *Târîhu Mekketi'l-mükerrerme kadîmen ve hadîşen*, Medine 1422/2001, s. 132-133.

H. AHMET SEZİKLİ

MESCİD-i DIRÂR

(مسجد الضرار)

Medine'de münafıkların müslümanlara zarar vermek amacıyla Kubâ Mescidi'nin karşısına yaptırdıkları, daha sonra Hz. Peygamber tarafından yıktırılan mescid.

Sözlükte "zarar vermek, muhalefet etmek, sıkıntı vermek" anlamına gelen *dırâr* kelimesi mescid kelimesiyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de "mesciden dirâren" şeklinde geçmekte (et-Tevbe 9/107) ve âyetle münafıkların yaptığı bu mescidden bahsedilmektedir. İslâm literatüründe yaygın olarak Mescidü'd-dirâr adıyla bilinen mescid, nâdiren Mescidü's-şikâk veya Mescidü'n-nifâk diye de anılır (İbn Hişâm, IV, 530; Taberî, XI, 18, 19).

Münafıklar İslâmiyet'in Medine'de güçlenerek yayılmasından rahatsız oluyor ve bu gelişmeyi önleyemedikleri için hayıflanıyorlardı. Hz. Bilâl'in okuduğu ezanın ardından müminlerin Mescid-i Nebevî'de saf tuttuğunu, birlik ve dayanışmalarının giderek arttığını görüyor, Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılan müminlerin sayısının çoğalmasını hüzünle seyretenmekten başka ellerinden bir şey gelmediğini söylüyorlardı. Ancak bu sırada içlerinden Vedîa b. Âmir onları teselli edebilecek bir haber verdi. Vedîa'ya Câhiliye devrinde hristiyan olan ve o sırada Suriye'de bulunan Ebû Âmir er-Râhib'den bir mektup gelmişti. Ebû Âmir münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'un yakın akrabasıydı. Müslümanlara karşı hilelerinden dolayı Resûl-i Ekrem'in "Ebû Âmir el-Fâsık" dediği bu kişi Bedir Gazvesi'ne müşriklerle beraber katılmış (İbn Sa'd, III, 540-541), Uhud'da da müşriklerin safında yer almış, Medineli hemşehrilerini tahrik ederek onları yanına çekmek istemişse de başarılı olamamıştı. Daha sonraki savaşlarda müslümanlara karşı olumsuz tavrını sürdürmüş, Mekke fethedildikten sonra Tâif'e sığınmış, Huneyn (Hevâzin) Gazvesi'nden ve Tâif seferinin ardından burada duramayarak Suriye'ye gitmişti. Giderken de münafıklara işlerini görüşebilecekleri bir mescid yapmaları ve güçlerinin yettiği kadar silâh ve mühimmat toplamaları için haber yollamış, kendisinin Bizans makamlarına gidip oradan asker getireceğini ve Muhammed'le ashabını Medine'den çıkaracağını bildirmişti. Ebû Âmir mektubunda Bizans valisiyle görüşüğünü, kendileri des-

tek olurlarsa Bizanslılar'ı Medine'yi kuşatmaya ikna edebileceğini söylüyordu. Münafıkların bu konuyu görüşebilecekleri için dikkat çekmeyecek bir mekâna ihtiyaçları vardı. Vedîa bu mekânın nasıl yapılacağı konusunda bir öneride bulundu. Buna göre bir mescid inşa edip cemaate devam etmeyi kolaylaştırdıkları izlenimi uyandıracaklar, böylece hem Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ cemaati arasında bir tefrika çıkarmış olacaklar, hem de Ebû Âmir ile gizlice görüşebilecekleri bir mekâna kavuşmuş olacaklardı. Vedîa b. Âmir'in teklifinin kabul edilmesinin ardından münafıklar süratle Kubâ'da bir mescid yaptılar.

Hz. Peygamber, Medine dışında Züevan denilen yerde Tebük Seferi'nin son hazırlıklarıyla meşgulken münafıklardan beş kişilik bir heyet gelip yağmurlu ve soğuk kış gecelerinde hasta ve özürülü olanların namaz kılması için bir mescid inşa ettiklerini ve kendilerine namaz kıldırarak burayı ibadete açmasını istediler. Resûl-i Ekrem sefere çıkmakta olduğunu, dönüşte orada namaz kıldırabileceğini söyledi. Sefer dönüşü ordusuyla birlikte Züevan'da konakladığında bazı münafıklar gelerek Hz. Peygamber'i mescidlerine götürüp namaz kıldırarak istediler. Bu sırada mescid ve onu yapanların niyetleri hakkındaki âyetler nâzil oldu (et-Tevbe 9/107-110). Bu âyetlerde mescidi inşa edenlerin niyetlerinin müminlere zarar vermek, hakkı inkâr etmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan bir kişiyi (Ebû Âmir er-Râhib) beklemek olduğu belirtiliyor, bunların gayelerinin iyilik olduğuna dair yemin bile edebilecekleri, halbuki yalancı oldukları vurgulanıyor, Hz. Peygamber'e Mescid-i Dirâr'da asla namaza durmaması, buna karşılık takvâ üzerine kurulmuş mescidde (Mescid-i Kubâ veya Mescid-i Nebevî) namaz kılması'nın daha uygun olacağı bildiriliyordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Medine'ye ulaşınca Âsım b. Adî (veya Ma'n b. Adî) el-Aclânî ile Mâlik b. Duşşüm es-Sâlimî'ye mescidi yıkmaları için emir verdi (Vâkidî, III, 1046; İbn Hişâm, IV, 530). Âsım ve Mâlik yatsı vakti sıralarında Mescid-i Dirâr'ı yıktılar. Çıkmamakta direnen Zeyd b. Cârîye'nin vücudunun bir kısmının yandığı söylenir. Münafıklar ertesi sabah mescidin yıkılmış olduğunu görünce Allah'ın, sırlarını ifşa ettiğini ve gizledikleri gerçek amacın Peygamber'e bildirildiğini anladılar.